

بررسی تطبیقی جایگاه مادری در اسلام و غرب

سیده محبوبه حسینی یوسفوند^۱

چکیده

این پژوهش راجع به نقش مهم و ویژه زن در خانواده به عنوان مادری است که به مقایسه این نقش مهم در مکتب اسلام و متفکران غرب و فمینیسم می پردازد. نقش مادری در جامعه امروز ما کمرنگ شده و تحت تاثیر شعارهای فریبنده مدافعان حقوق زن به عنوان فمینیسم قرار گرفته است، که ضرورت وجود چنین پژوهش هایی بیش از پیش احساس می شود. پژوهش حاصل نظریه های متفکران جهان اسلام و نظریه های غربی و فمینیستی در مورد جایگاه مادر را مورد بررسی قرار می دهد و با یکدیگر مقایسه خواهد کرد و تلاش می کند با استفاده از نظرات اسلامی و غربی به سوالات مطرح شده، پاسخی کامل دهد. جنبش فمینیسم در طول 200 سال عمری که از آن گذشته، دارای فراز و فرودهای بسیاری بوده است و در طول زمان با مکاتب مهم زمان خویش همچون لیبرالیسم، کمونیسم، سوسیالیسم و گره خورده است و نظراتی که راجع به زن و مادر و نقش آن در این مکتب آمده، تحت تاثیر یکی از این مکاتب بوده است. اما در مکتب اسلام در طول 1400 سال گذشته تاکنون، در قرآن کریم، سیره پیامبر اکرم (ص) و ائمه مهصومین، جایگاه زن و نقش مادری به صورت روشن بیان و لحاظ شده است و از حقوق زنان در همه جایگاه به طور کامل دفاع شده است، روش تحقیق به صورت اسنادی و کتابخانه ای بوده است و از کتابها و مقالات فیش برداری کامل شده، در آخر یافته های پژوهش است که به مقایسه این دوتفکر پرداخته است و به نکات منفی و مثبت آنها به طور کامل پرداخته شده است.

کلمات کلیدی: اسلام، مادر، غرب، فمینیسم.

^۱ سطح دو، حوزه علمیه بنت الرسول سلسله

مقدمه

در دنیای معاصر، مباحث مربوط به زنان در حوزه های گوناگون از حساس ترین بحث ها محسوب می شود. تجزیه و تحلیل نقادانه جنسیت، دست کم، از اواخر نیمه اول قرن بیستم به این سو، در عرصه های اعتقادی، علمی، فرهنگی، سیاسی، تربیتی، اخلاقی و غیره، جایگاه مهمی را به خود اختصاص داده است. نگاه نقادانه مبتنی بر جنسیت، کوشیده است در حوزه های گوناگون، به خصوص در حوزه مسایل تربیتی، قرائت های جنسیتی جدید ارائه نماید. شاید بتوان ادعا نمود که در دنیای معاصر نظام های فکری، به خصوص نظام ها و نهادهای تربیتی، بیش از هر منظر دیگر، از منظر جنسیتی به نقد کشیده شده است. اندیشه های فمینیستی، به خصوص از نیمه دوم قرن بیستم به بعد، تأثیرات زیادی بر مباحث تربیتی در سطوح گوناگون مبانی، اصول، روش، اهداف، برنامه ریزی درسی و غیره داشته است.

انسان در طول تاریخ از زیاده روی و کم انگاری آفات بسیاری دیده است. در این بین نگرش به خصوصیات، تفاوت ها و اشتراکات زن و مرد نیز از این مسئله بیرون نیست. عده ای تفاوت های زن و مرد را فراوان انگاشته اند؛ از این رو دچار توهم و اشتباه بزرگی گشته و تفاوت ها را حتی به جایگاه انسانی زن و مرد سرایت داده اند و مرد را برتر از زن و اختیاردار او دانسته اند. در این تفکر زن موجودی غیر انسانی شمرده می شود و در ردیف اموال و دارایی ها قرار می گیرد.

از دیگر سو؛ عده ای، اندک تفاوتی بین زن و مرد ندیده اند و به تساوی مطلق زن و مرد نظر داده اند. این دیدگاه تازگی ندارد؛ بلکه همان نظریه ی افلاطون است که چهار قرن پیش از میلاد می زیست. افلاطون بر این ادعا پا می فشارد که زنان و مردان استعدادهای همانندی دارند و زنان می توانند همان وظایفی را به دوش بگیرند که مردان عهده دار می شوند و از همه حقوق مردانه بهره مند گردند.

در این بین اسلام نگاه واقع بینانه و متعالی دارد و ضمن پذیرش تفاوت های تکوینی و تشریعی زن و مرد، آن را باعث برتری مطلق و هم چنین تساوی مطلق جنسی بر جنس دیگر نمی داند. بلکه زن و مرد را در بیشتر مسائل با یک دیگر برابر دانسته و در برخی دیگر به سبب خصوصیات مردانه یا زنانه، نوعی برتری نسبی را به یکی از دو طرف داده است.

در خصوص فمینیسم، پژوهش های زیاد صورت گرفته اما در این تحقیق، به مفهوم اختصاصی جایگاه مادری از منظر دو رویکرد اسلامی و غربی آن پرداخته خواهد شد. در شرایط کنونی جامعه به لحاظ فرهنگی و نیز دوره گذار از سنت به سمت مدرنیسم؛ کیان خانواده و نیز میل به تشکیل خانواده و توجه به جایگاه مادری تا حدود زیادی دستخوش آسیب های ذهنی قرار گرفته و این تحقیق می کوشد تا ضمن خاطرنشان کردن تبعات سوق یافتگی به تمایلات فمینیستی، دیدگاه اسلام در خصوص مفهوم و جایگاه مادری را برجسته سازد.

این پژوهش با استفاده از روش تحقیق کتابخانه ای و تکنیک مطالعه اسنادی انجام گرفته است که جهت نشان دادن نقش و جایگاه مادری از نظریات اسلام و غرب و تفاوت این دو مکتب استفاده شده است. در این پژوهش سعی بر آن بوده است که با بهره گیری از نظریات و پژوهش های مختلف در حیطه خانواده تا حدی یک بررسی و مطالعه تطبیقی و مقایسه ای در مورد نقش و جایگاه مادری صورت گرفته باشد.

سؤال اصلی تحقیق:

مقایسه و تطبیق جایگاه مادری در اسلام و غرب چگونه است؟

تعریف مفاهیم و اصطلاحات

تعریف لغوی مادر:

امّ: مادر، اصل و پایه هر چیزیکه چیزهای دیگر بآن منضمّ شود، معظم چیزها، به جرأت می توان گفت که «امّ» مشترک معنوی است و معنی جامع آن همان اصل و پایه است، النهایه استعمال آن در مادر حقیقی بقدری شهرت دارد که احتمال داده می شود: در «مادر» حقیقت و در معانی دیگر مجاز است.^۱

تعریف اصطلاحی مادر:

امّ: به معنای واقعی و نسبی و همینطور به مادر بزرگها در گذشته دور هم اطلاق می شود از اینرو به حوّاء اگرچه بین ما و او قرنهای دور فاصله است، او را به (مادر ما) خطاب می کنند و همچنین به هر چه که اصل و ریشه چیزی یا او را ترتیب و اصلاح کرده باشد یا مبداء و سرآغاز چیزی باشد امّ گویند.^۲

تعریف و چیستی فمینیسم:

واژه فمینیسم (feminism)، از ریشه Feminine گرفته شده است که در فرانسوی و آلمانی، معادل Feminin و به معنای زن یا جنس مؤنث است.^۳ و نخستین بار در سال 1837 میلادی وارد کتاب های زبان فرانسه شد.^۴ هرچند ارائه تعریف جامع از فمینیسم بسیار دشوار است. اما مناسب ترین تعریف ارائه شده درباره فمینیسم، این مطلب می باشد: «فمینیسم مجموعه ای از حرکات و ایدئولوژی ها، برای ایجاد کردن بسترهای دفاع از حقوق برابر سیاسی، اقتصادی و اجتماعی برای زنان و همچنین ایجاد فرصت های برابر برای زنان و دختران در آموزش و پرورش و اشتغال است».^۵

^۱ قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۱۴

^۲ راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن ج ۱، ص ۱۹۱

^۳ Roudgar, Narjesse. (2009). Feminism, history, theory. Study of the women. Qom.

^۴ Khorramshahi, Bahaoddin, (1992). Dictionary of philosophy and social sciences, second edition, Tehran. (Persian).

^۵ Goldstein, L (1982). "Early Feminist Themes in French Utopian Socialism: The St. - Simonians and Fourier", Journal of the History of Ideas, vol.43, No.1

با توجه به ویژگی های مشترک گرایش های فمینیستی، می توان گفت: فمینیسم عبارت است از: «دفاع از حقوق زنان، مبتنی بر انگاره اومانیزم و سکولاریسم، با تأکید بر غیرطبیعی دانستن نابرابری های موجود و حرکت به سمت برابری یا موقعیت برتر زنان»^۱.

جایگاه مادری در اسلام

با نگاهی موشیافانه و منصفانه به متون دینی به این باور می رسیم که نه تنها فمینیسم با مفاهیم و آموزه های دینی منطبق نیست بلکه تعارض میان اسلام و گرایش های فمینیستی به قدری ریشه ای و عمیق است که سازش و مصالحه میان آن دو به معنای قربانی کردن یکی به سود دیگری است. فمینیسم تنها با نگاه حقوقی به روابط زن و مرد می نگرد و فاقد یک دیدگاه جامع و شامل در این زمینه است. حقوق مشخص کننده مرزهاست و روابط انسان ها را در محدوده ای خاص مجاز و در خارج از آن ممنوع اعلام می دارد. حقوق به تنهایی ایجاد تفاهم نمی کند چنان که اخلاق هم به تنهایی چنین کارکردی ندارد. قانون زدگی روابط انسانی را خشک و بی روح می سازد. اخلاق گرایی نیز جامعه را به رکود و هرج و مرج می کشاند. اسلام بین این دو گرایش راهی میانه را برمی گزیند. اساس زندگی اجتماعی و روابط خانوادگی بر دوستی و فداکاری گذاشته شده است اما تنظیم روابط اجتماعی نیز جز در چارچوب قوانین روشن و متناسب با شرایط عینی امکان پذیر نیست^۲. در روزگاری که در تمام فرهنگ ها، اقوام و ملل جهان زن به عنوان موجودی پست، طفیلی و انسان درجه دوم مطرح بود، اسلام با ظهور خود روح نشاط و امید در کالبد زنان دمید و راه ترقی و تکامل آنان را گشود. قرآن کریم نخست سخن را از تفاوت و اختلاف بین زن و مرد آغاز نمی کند بلکه نگاه اولیه قرآن ابتدا نظر بر وجه اشتراک و همسانی زن و مرد دارد^۳. در قرآن زن به عنوان انسانی همانند مرد و یک انسان کامل و شایسته همه کمالات و کرامات انسانی و شایسته خلیفه الهی بودن است. در قرآن هرچه بر موقعیت مخصوص و جایگاه خلیفه الهی دلالت دارد با عنوان "انسان" اعم از زن و مرد یاد شده است "هرکس که عمل شایسته انجام دهد، چه مرد و چه زن و دارای ایمان به خداوند باشد او را از زندگی پاکیزه برخوردار می کنیم

Payn, Michel. (2007). Trace of critical thoughts since the Enlightenment to Post¹ Modernism. Translate by Izadjoo, payam. Markaz publication. Tehran.

^۲ بهشتی و همکاران، تبیین و بررسی نظریه تربیتی فمینیسم و نقد آن از منظر تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۳۰

^۳ شاهواری و همکاران، بررسی تفاوت های جنسیتی زنان و مردان در دو دیدگاه قرآن مجید و فمینیسم، ص ۵

فمینیسم، به مثابه نظام فکری برآمده از انگاره اومانیسم، بازتاب مکتب های فکری مدرن غربی، در بحث زنان است. فمینیست ها با ادعای کسب تساوی برای زنان، بحث مادری را در حوزه تولیدمثل قرار داده و به شدت از آن انتقاد نموده و سعی کردند که زنان را شبیه مردان سازند. اما با این کار نه تنها موفق نگردیدند که بازار کار را جهت تأمین نیازهای زنان تغییر دهند، بلکه همزمان موجب شدند که زنان حقوق خود را که در ازدواج از آن برخوردار بودند، از دست بدهند. یکی از مشکلات اساسی فمینیسم غربی این است که موقعیت ایده آل را موقعیت مردان می داند و در نتیجه در همان دامی گرفتار می شود که از آن می گریخت، یعنی درک مردانه از زندگی.

از طرف دیگر، تأکید اسلام بر مراقبت زنانه و به ویژه بر نقش مادری از یک سو بر تبیینی غایت شناسی مبتنی است که بر محور کارکردهای مثبت تفکیکی وظایف زن و مرد دور می زند و در نتیجه اسلام به این موضوع به عنوان یک اولویت مهم و نه یک امر الزامی می نگرد و از سوی دیگر از پاره ای تفاوت های طبیعی برخاسته است که اسلام آنها را بین زن و مرد مفروض می گیرد. از این رو اسلام با تأکید بر ابعاد معنوی مادری کوشیده است تا سلامت روانی و احساس رضایت و امید را در مادران تقویت کند و افزون بر آن، منزلت والای مادران در اسلام و توصیه های وجوبی و استحبابی در باب احسان و نیکی به والدین به ویژه مادران، زمینه از خودبیگانگی آن ها را تا حد زیادی از میان برده است و رابطه توأم با محبت و احترام متقابل بین والدین و فرزندان در بیشتر خانواده های مذهبی گواه این مدعاست.

در عرفان اسلامی، جنسیت اعتباری ثانویه دارد و در نظام تعینات زن و مرد به اعتبار حقیقت عین هم معرفی شده اند و تمایزات به اعتبار تعینات است. در نظام تجلیات زن و مرد هر دو جلوه ی اسماء الهی هستند با این تفاوت که زن مظهریت بیشتری در جمال و مرد مظهریت بیشتری در جلال دارد. برخی از عرفا بنا بر دلایلی معتقدند که زن در مظهریت خدا تابناک از مرد است (یکی از آن ادله این است که زن می تواند جامع فاعلیت و منفعلیت حق باشد)؛ اگر زن را به عنوان مظهر نفس کل و مرد را به عنوان عقل کل معرفی کنیم از بعضی جهات مانند جهات صدوری عقل کل تقدم دارد و در برخی جهات نظیر جهات ظهوری نفس کل ارزشمندتر است. همچنین در عرفان اسلامی حضرت فاطمه (س) به عنوان نماد و شاخص نقش مادری و همسری مورد توجه است. اگر زن در مدار «زن کامل بودن» و مرد در مدار «مرد کامل بودن» حرکت کنند «فروتری ها» و «برتری ها» در این سنجه بی معنا خواهد بود. چنانچه وقتی

علی (ع) به عنوان یک انسان کامل و مرد کامل و فاطمه (س) به عنوان یک انسان کامل و زنی کامل است، نمی توان به راحتی سخن از برتری یکی بر دیگری (به جهت مرد یا زن بودن آن دو) به میان آورد. بنابراین پیش فرض فمینیست در جنس دوم بودن زدن در جوامع (حداقل در عرفان اسلامی) بحثی بی اساس است.

بحث های فمینیستی در مورد مادری با یک نوع تضاد و دوگانگی روبروست تا آن جا که موجب چندگانگی بین فمینیست ها گردیده است. فمینیست های تندرو با تحقیر نهاد خانواده ارزش مادری را حاشیه ای و غیرمهم تلقی کرده و با تأکید بر تساوی میان زنان و مردان، بدون در نظر گرفتن جنسیت، زحمات و اهمیت کار زنان را در دوران حاملگی، به دنیا آوردن فرزند، شیردادن و پرورش نسل بعد نادیده می گیرند. تندروهای سستی با تأکید بر نقش های خانه داری و مادری از زنان می خواهند که در خانه بمانند و بچه داری کنند؛ بنابراین فمینیسم غربی در یک بازنگری اساسی باید روزه ای را برای فهم موقعیت زنان دیگر و فرهنگ های مختلف بازکند، زیرا انکار تجربه و موقعیت زنان مسلمان و رنگین پوست، دیگر کار ساده ای نیست، البته تأکید بر جایگاه زن در اسلام بدین معنا نیست که در جوامع اسلامی مطابق دستور اسلام با زنان رفتار می شود، برعکس در میان کشورهای اسلامی تفاوت های زیادی دیده می شود و طیف وسیعی از نگرش ها نسبت به زنان در دنیای اسلام وجود دارد و این نگرش ها از یک جامعه تا جامعه دیگر و از یک فرد تا فرد دیگر متفاوت است. روند کلی در کشورهای اسلامی به نحوی آشکارا نشان می دهد که تقریباً کلیه کشورهای اسلامی به نحوی از ایده آل هایی که اسلام برای زنان در نظر گرفته است، تخطی کرده اند و این تخطی ها عمدتاً در دو جهت متضاد بوده است.

این مقایسه نشان می دهد که جایگاه مادری در اسلام با تأکید بر ارزش های مذهبی و فرهنگی بسیار بالا تعریف شده است. نگرش اسلامی نسبت به مادری نه تنها بر اساس مسئولیت ها بلکه بر اساس احترام عمیق نسبت به زحمات مادران شکل گرفته است.

منابع

۲. اسماعیلی، رضا؛ بیاتی، پروانه؛ سیف زاده، علی، «واکاوی نقش و جایگاه مادری از دیدگاه اسلام و فمینیسم»، اولین کنفرانس بین المللی علوم اجتماعی و جامعه شناسی، ۱۳۹۴ ه.ش.
۳. بهشتی، سعید و همکاران، تبیین و بررسی نظریه تربیتی فمینیسم و نقد آن از منظر تعلیم و تربیت اسلامی، فصلنامه تربیت اسلامی، شماره ۳، ۱۳۸۸ ه.ش.
۴. حسنی، سیده معصومه، تفاوت های جنسیتی از دیدگاه اسلام و فمینیسم، مجله مطالعات راهبردی زنان، سال ششم، شماره ۲۳، صص ۱۸۹، ۱۳۸۳ ه.ش.
۵. خدای، نرگس، مادری: حقوق و مسئولیت ها، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه.ش.
۶. خسروی، حمید رضا، منزلت مادر در نظام حقوقی اسلام، اندیشکده روابط بین الملل، ۱۴۰۰ ه.ش.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن ج ۱، بیروت: دار الشامه، ۱۴۱۲ ه.ق.
۸. زروندی، نفیسه، نقدی بر دیدگاههای رایج فمینیستی، فصلنامه فرهنگی دفاعی زنان، شماره ۴، ۱۳۸۶ ه.ش.
۹. شاهوارتی، مریم و همکاران، بررسی تفاوت های جنسیتی زنان و مردان در دو دیدگاه قرآن مجید و فمینیسم، فصلنامه تخصصی پژوهش های میان رشته ای قرآنی سال اول، شماره اول، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۰. صادقی فسائی، سهیلا، چالش فمینیسم با مادری، کتاب زنان، شماره ۲۸، سال هفتم، ۱۳۸۴ ه.ش.
۱۱. صادقی فسائی، سهیلا، فمینیسم و خانواده، شورای فرهنگی و اجتماعی زنان، نهران، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۲. عطارزاده، مجتبی، فمینیسم و کارآمدی آن در دفاع از حقوق زنان مسلمان خاورمیانه در زمینه اشتغال، فصلنامه بانوان شیعه، سال سوم شماره ۹، ۱۳۸۵ ه.ش.
۱۳. فکور، فاطمه؛ ملک آستانه، فاطمه، عدالت جنسیتی در اسلام و غرب، تهران: انتشارات سخنوران، چاپ اول، ۱۳۹۷ ه.ش.

۱۴. قائمی، علی، حیات خانواده در اسلام، انجمن اولیا و مربیان، تهران، واحد انتشارات، ۱۳۶۳ ه.ش.
۱۵. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۱، تهران: اسلامیه، ۱۳۶۷ ه.ش.
۱۶. قومی، مرضیه فاطمه، «بررسی نقش مادری از دیدگاه اسلام و فمینیسم، مجله پژوهش های اسلامی جنسیت و خانواده، شماره ۲، ۱۳۹۸ ه.ش.
۱۷. لین، لانگ؛ مارک، یانک، مشاوره و درمان مسائل زن و شوهری، ترجمه علی محمدنظری، جواد خدادادی، مسعود اسدی، کبری ناموران، حسین صاحب‌دل، تهران: انتشارات آوای نور، چاپ پنجم، ۱۳۹۸ ه.ش.
۱۸. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، الجامعه لدر الاخبار الاثمه اطهار، بیروت، لبنان، موسسه نشر الوفاء ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۹. مشیرزاده، حمیرا، مقدمه ای بر مطالعات زنان، تهران، وزارت علوم و تحقیقات و فناوری، دفتر برنامه ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳ ه.ش.
۲۰. مطهری، مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۹۰ ه.ش.
۲۱. مطهری، مرتضی، نظام حقوقی زن در اسلام، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۹۱ ه.ش.
۲۲. مونس سیاح، اکرم حسینی مجرد، «بررسی بحران مادری در جهان غرب و تاثیرات آن بر جامعه ایرانی»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، شماره ۵۳، ۱۳۹۰ ه.ش.
۲۳. یزدی، اقدس، اخلاق مادری در اسلام و فمینیسم، فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه قم، سال دهم، شماره ۳، ۱۳۸۸ ه.ش.

24. Roudgar, Narjesse. (2009). Feminism, history, theory. Study of the women. Qom. [Persian].
25. Khorramshahi, Bahaoddin, (1992). Dictionary of philosophy and social sciences, second edition, Tehran. (Persian).
26. Goldstein, L (1982). "Early Feminist Themes in French Utopian Socialism: The St. -Simonians and Fourier", Journal of the History of Ideas, vol.43, No.1

27. Payn, Michel. (2007). Trace of critical thoughts since the Enlightenment to Post Modernism. Translate by Izadjoo, payam. Markaz publication. Tehran.